

Anjou István herceg pecsétjei*

Károly Róbert magyar király legkisebb fia, István herceg (1332. augusztus 20.–1354. augusztus 9.)¹ rövid életideje ellenére mind az apja által alapított magyarországi Anjou-dinasztia, mind az ország életében fontos személyiségnek tekinthető. Személyével, családjával és tevékenységével többen foglalkoztak már, de a hozzá kötődő hercegség mibenlétének komplex vizsgálata még nem történt meg. Számos történelmi, művészettörténeti és szfragisztikai tárgyú tanulmányban kaptak helyet az általa használt pecsétek is, melyek összefoglalására újabb, leíró jellegű észrevételek hozzáfűzése mellett az alábbiakban tesztek kísérletet.

Erdélyi hercegi lovaspecsét

Anjou Istvánnak talán ez a legismertebb *sigillum*. Másolata megtalálható az Országos Levéltár (OL) középkori pecsétgyűjteményeiben² és a Budapesti Történeti Múzeum Pecsétmásolat Gyűjteményének gipszmásolatai között is.³ Ábráját első alkalommal Pray György tette közzé posthumus megjelent pecsétteni munkájában, 1805-ben.⁴ Az itt szereplő, heraldikai jobb oldalra ugrató lovasat ábrázoló kép azonban olyannyira eltér a valóditól, hogy Nyáry Albert, aki a pecsét eredetijét nem látta, Pray kiadványának nyilvánvaló hibáira hivatkozva nem vette fel a kétségtelen hitelességű lovaspecsétek sorába,⁵ az OL néhány évvel később kiadott pecsétmutatója viszont regisztrálta, s első hiteles ábrázolását is kinyomtatta.⁶ Napjainkban az Anjou-kori udvari pecsétek között, az Árpád-házi hercegek pecsétjéhez hasonló, szabályos hercegi pecsétként tartják számon.⁷

István erdélyi hercegi lovaspecsétje csak az Országos Levéltár 1889-ben összeállított pecsétmutatójába is felvett, 1351. március 27-én kelt oklevelén⁸ maradt fenn javarészt ép al-

* A szerző az MTA–HIM–SZTE–MOL Medievisztikai Kutatócsoport munkatársa.

¹ Születésének pontos idejét a XIV. századi krónikakompozícióból (SRH I. 501.), halálát a Zágrábi Krónikából (SRH I. 215.) ismerjük. Noha a krónikakompozíció több adata – köztük a Károly Róbert gyermekeinek születési idejét tartalmazó rész is – pontosításra vagy helyesbítésre szorul, István herceg születésének itt rögzített napja – I. Lajos királyéhoz és András hercegéhez hasonlóan – nem tűnik kétségesnek (KRISTÓ 2005. 23–27.). A Zágrábi Krónika tudósításának helyességét okleveles adatok segítségével B. Halász Éva erősítette meg (B. HALÁSZ 2005. 32. 18. jz.).

² Műanyagmásolata: V8–113. (SUNKÓ 2006. 61.), Gipszmásolata: V2–438. (SUNKÓ 2006. 35.).

³ BTM. 66. 594.

⁴ PRAY 1805. Tabula X. Figura 3.

⁵ Indoklása a következő: „A Pray által közölt Béla slavoniai Herczegnek, IV. Béla király fiának 1268-dik évi (De Sig. Tab. VIII. Fig. 5), valamint István erdélyi herczegnek, Róbert Károly királyunk fiának 1351-dik évi pecsétje (U. o. Tab. X. Fig. 3) a kritika igazoló próbáját nem állják ki. A XIII–XIV-dik századi lovas-pecsétek jellegzetével határozottan ellenkeznek. Különösen az utóbbi herczeg lovas hasonmásképét inkább egy XVII–XVIII-dik századi német vasas subalternus-tisztnek, mint egy középkori robogó lovas vitéznek alakjához lehet hasonlítani. A herczeg paizstalan volta merőn ellenkezik magas születési és hadi méltóságával. Csapantyús csörsisakja még az időben a lovas-pecséteken ismeretlen volt. A XIV-dik század középtáján a lótarakók sem voltak már oly annyira rövidek, mint István herczeg lován, hanem a lónak oldalaira redőzetben omlottak le, mint ezt ugyancsak a Róbert Károly és I. Lajos királyaink idejéből való lovas-pecséteink nyilván bizonyítják.” NYÁRY 1886. 209. 1. jz.

⁶ Pecsétmutató 1889. 14., valamint V. tábla 17. kép. A mutató a 4153-as számon nyilvántartott oklevélén lévő függőpecsétet regisztrálta, s valószínűleg Pray is ezt használta fel. A pecsét ismertetésekor ugyan nem mondja meg, hogy azt honnan vette, de munkája más helyén ebből az oklevélből közöl részletet. PRAY 1805. 99.

⁷ KUBINYI 1982. 139. A szerző sommás megjegyzése szerint a herczegnek „Volt kisebb pecsétje is.”

⁸ DL 4153. Az oklevél regesztáját és az eredetin szereplő keltezés (1351. március 26.) helyesbítését l. EO. III. 229. (593. szám) alatt.

lapotban.⁹ A természetes színű viaszba nyomott kerek pecsét szélét pontsor veszi körbe, amely a beljebb, vele párhuzamosan futó fogazott vonallal együtt keretezi a feliratot: +S. DOMINI. STEPHANI. [DEI]. GRACIA. DVCIS. TRANSSILVANI.¹⁰ A fogazott vonalon belül elhelyezkedő pecsétmező háttérét leveles indadísz tölti ki, amely előtt heraldikai baloldatra forduló, mozgásban lévő ló látható, a hátán magas kápájú nyeregben ülő, kifelé forduló, a fején zárt, struccos díszítésű¹¹ csöbör sisakot viselő páncélos lovassal, aki takarásban lévő baljában a ló kantárját, magasra emelt jobbában pedig mellpáncéljához láncsal rögzített kivont kardját tartja. A pecsét eredeti méretét a különböző kiadványok 75–85 mm-ben adják meg.¹²

E lovaspecsétet István függő és rányomott változatban is alkalmazta. Előbbire az imént említett, 1351. márciusi oklevél mellett az ugyanezen év július 27-én kelt, átírásban fennmaradt privilégiuma¹³ hozható fel példaként, melyben függőpecsétje alatt (*moderni sigilli nosrti... pendentis*) egy előző évi nyílt oklevélbe foglalt birtokadományát erősíti meg, utóbbira pedig 1351. január 26-án kelt oklevele,¹⁴ melynek hátoldalán e lovaspecsét darabjai láthatók. Valószínűleg már ez volt rányomva 1350. december 28-án kiadott oklevelének hátlapjára is.¹⁵ A herceg ezt a *sigillum*ot autentikus vagy nagypecsétjének (*autenticum seu maiorem*) nevezte.¹⁶

A korabeli lovagi fegyverzet és viselet, valamint fegyverhasználat illusztrálására is alkalmas¹⁷ pecsétet művészettörténeti szempontból elsőként Balogh Jolán elemezte, aki a Kolozsvári testvérek prágai lovasszobrának művészettörténeti előzményeit többek között ebben látta meg, s olasz, pontosabban sienai hatás alatt készült magyar munkának tekintette. István erdélyi hercegi lovaspecsétjét az olasz ötvösművészet díszítőmotívumaként ismert leveles indadísz háttérként való alkalmazása miatt egyrészt I. Károly király Sienai Péter által készített harmadik nagypecsétjével, másrészt I. Lajos király első felségpecsétjével rokonította,¹⁸ organikus, erőteljes modellálású loábrázolásában pedig az olasz lovastípus realitásabb, hosszas helyi fejlődést követő átalakítását fedezte fel. A lovas megformálása tekintetében ugyanezt a ket-

⁹ A kis mértékben sérült, vörös-zöld zsinóron függő pecsétet restaurálták. Lásd <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=JELZ%3D%284153%29&s=DAT&m=2&a=rec>.

¹⁰ A köriratot már Pray is helyesen adta meg (PRAY 1805. 54.), Pór Antal, aki a Pecsétmutató alapján dolgozott, azt később mégis S . DOMINI . STEPHANI . [DEI] . GRATIA . DVCIS . TRANSSILVAT[oris montis] formában oldotta fel (PÓR 1892. 620.; ábráját közlésezi uo. 419.). Pór e sigillum képét illusztrációként máshol is felhasználta (PÓR 1895. 208.), de a felirattal többet nem foglalkozott. A szóban forgó pecsét köriratára újabban lásd MAROSI–TÓTH–VARGA 1982. 149. (50. tétel) és BÁNDI 1982. 175. (31. tétel).

¹¹ Bándi Zsuzsanna megfigyelése szerint a herceg pecsétjén látható sisakdíszrel ábrázolja I. Károly királyt a Képes Krónika a rozgonyi csatában, és a Károlyral fegyverzetet cserélt Héderváry Dezsőt a havasalföldi hadjáratban (BÁNDI 1982. 175.).

¹² Bándi Zsuzsanna szerint 75 mm (BÁNDI 1982. 175.), mások véleménye szerint 85 mm (Marosi–Tóth–Varga 1982. 149. (50. tétel) – 20. tábla), az OL internetes adatbázisa (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=JELZ%3D%284153%29&a=list>) pedig kb. 80 mm-ben adja meg nagyságát.

¹³ DL 91 451. Átírja a somogyi konvent, 1353. augusztus 3-án.

¹⁴ DL 91 422. Regesztája: EO. III. 226. (584. szám). A viasznyomat megmaradt részeiből kivehető a ló jobb első patája, a virágmintás háttér, és a körirat egy része: [S] DO[MINI] [DEI] GR[ACIA DUCIS] TR[ANSSILVANI].

¹⁵ DL 236 301. Az oklevél hátlapján, melyben István erdélyi hercegnek nevezi magát, kb. 8 cm-es egykori pecsét körvonala látható.

¹⁶ DL 91 422. (1351. január 26.)

¹⁷ Kristó Gyula arra hozza fel példának, hogy ebben a korban a kardot láncsal erősítették fel a vértetetre, nehogy a harc közben használója kezéből kieső fegyver kritikus helyzetbe kerüljön (KRISTÓ 1988. 245., 290. és 23. kép), Veszprémy László pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a pecséten „meglepően jól kivehető a magas kápájú, karosszék típusú lovagi nyereg kontúrjai (VESZPRÉMY 2008. 124. A hivatkozott pecsét képével.).

¹⁸ Az I. Lajos király első, Csói Sebestyén fia György mester által készített felségpecsét és István erdélyi hercegi lovaspecsétje közötti rokonságot az apró leveles mustra alkalmazására való tekintettel megerősítette Marosi Ernő is. MAROSI 1982. 141.

tösséget hangsúlyozta azzal, hogy a páncélos gótikus lovagot teljesen egykorú, északi jellegű fegyverzetben illesztették a kompozícióba.¹⁹

Dercsényi Dezső már rövidebben időzött a pecsétnél, amelyet a lovagi élet mozgalmas, lendületes világának megjelenítéseként értelmezett. A herceget „vágató lovon, teljes lovagi díszben leeresztett sisakkal” ábrázoló alkotást kevésbé sikerült munkának tartotta, főként a rajta megjelenő erős testű, túlhangsúlyozott ló megformálása miatt, amelyben szerinte elsősorban az előző korszak loábrázolásának hatása nyilvánul meg.²⁰

Gyűrűspecsét

Anjou István gyűrűspecsétje kevésbé állt a publicitás középpontjában. Leírását elsőként a napjainkban DF 201 775. számon nyilvántartott, 1350. aug. 12-én kelt oklevél – melynek eredetijét a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára őrzi – hátlapján fennmaradt lenyomata alapján Házi Jenő tette közzé.²¹ A tőle származó ismertetés kisebb finomításoktól eltekintve megegyezik az OL elektronikus adatbázisában lévővel: a vörös viaszba nyomott, kb. 2 cm átmérőjű kerek pecsét körirata letördelgett, négyelt háromszögű címerpajzsának I. és IV. negyede háromszor vágott, a II. és III. negyedben három egyszerű kereszt van, a II. negyedben egy felül és kettő alul, a III. negyedben pedig fordítva.²²

Ugyanezen viasznyomat alapján Spekner Enikő, aki a pecsétet eredetiben tanulmányozta, ettől némiképp eltérő, ám korántsem lényegtelen különbségeket tartalmazó ismertetést írt róla. Eszerint a „hercegi gyűrűspecsét 20 mm átmérőjű kerek pecsét volt, melynek körirata már *lekopott* [kiemelés tőlem – T. É.], de negyedelt címerpajzsa még ép maradt. A háromszögű pajzs első és negyedik negyede háromszor vágott, míg a második és harmadik negyedében három *liliom* [kiemelés tőlem – T. É.] lebeg háromszög alakban elhelyezve. A liliomok a második negyedben egy felül és kettő alul elhelyezésben alkotnak háromszöget, a harmadik negyedben pedig megfordítva.”²³ Véleménye szerint nem tudni: István első és második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idején ugyanazt a gyűrűspecsétjét használta-e,²⁴ a pecsétképen lévő pajzsral kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy talán nápolyi trónigényt fejez ki, melynek bizonyítása további kutatást igényel.²⁵

Anjou István pecsétjeivel legutóbb B. Halász Éva foglalkozott, több alkalommal is. A hercegi gyűrűspecsét leírását Házi Jenőtől idézi,²⁶ így feltételezhető, hogy – miután Spekner Enikő véleményét is ismeri, ám a kettő közötti különbségekre nem hívja fel a figyelmet, illetve nem reflektál rá – a korábban megfogalmazott álláspontot fogadja el. István gyűrűspecsétjének ábrázolását a már elhunyt herceg felesége által használt kisebb szlavón hercegnői pe-

¹⁹ BALOGH 1934. 16–21., illetve 18. kép.

²⁰ DERCSENYI 1990. 126. A következő oldalon a lovaspecsét ábrázolásával.

²¹ Házi szó szerinti leírása a következő: „az oklevél hátlapján István herceg vörös viaszba nyomott kerek pecsétje látható; átmérője 2 cm., a körirat teljesen letördelgett, ellenben teljesen ép a négyelt háromszögű címerpajzs, amelynek I. és IV. negyede háromszor vágott, míg a II. és III. negyedében háromszög alakban elhelyezett 3 közös kereszt van. A kereszték fekvése: II. negyedben egy felül, kettő alul, a III. negyedben pedig megfordítva.” HÁZI 1921. 96. 156. sz.

²² <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28201775%29&s=DAT&m=0&a=rec>

²³ SPEKNER 2002. 407. A hivatkozott oklevélben található pecsét fotója a szerző ugyanezen cikkének mellékletében tanulmányozható (425. 7. kép).

²⁴ SPEKNER 2002. 411.

²⁵ SPEKNER 2002. 407.

²⁶ B. HALÁSZ 2008. 37.

cséttel rokonította,²⁷ s melyről feltételezte, hogy hasonlított a herceg 1354-ben használatos kisebb pecsétjéhez is.²⁸

A gyűrűspecsét képét a fentebb ismertetett, Sopronban őrzött oklevélénél teljesebb formában tartotta fenn egy az Esztergomi Főkáptalan magánlevéltárában található, 1350. december 28-i keltű pápens.²⁹ Ez sem teljesen ép, mivel a négyelt háromszögű címerpajzsból csak a harmadik és a negyedik negyed látható teljes egészében, a pajzs a felső részén kitöredezett. A körirata is hiányos, de a betűk elrendezéséből az jól megállapítható – a Sopronban található oklevélhez hasonlóan –, hogy csupán egyetlen hiányzik közülük. A vörös viaszú pecsétnyomat szélén kidomborodó pontozás fut körbe, melyen belül enyhén kiemelkedő körvonal látható. Ez szegélyezi a pontsornál magasabban kiemelkedő feliratot, amelynek betűi külső széleiken a körvonalat, a belsőkön pedig a negyedelt címerpajzsot érintik. A pajzs felső pereme felett, a hasítás tengelyében a sigillum szócskát rövidítő S betű áll, melynek mindkét oldalán apró, élére állított négyzet helyezkedik el. A felirat a viasznyomathoz magasan kiemelkedő, egyenesen álló, enyhén ívelt oldalú hegyestalpú pajzs bal oldalán –IS jobb oldalán pedig VDS betűkből áll, a pajzs két oldalán arányosan elhelyezve. Ennek lehetséges feloldása: S[IGILLUM] [[D]][OMIN]I S[TEPHANI] V[NGARIE] D[VCI]S.³⁰ A pecsét leghangsúlyosabb része a címerpajzs. Ennek harmadik negyedében három egyszerű kereszt látható háromszög alakban elhelyezve (kettő felül és egy alul), míg a pajzs negyedik negyede háromszor vágott. A soproni és az esztergomi levéltárban lévő pecséteken lévő címerképek összetételéből adódik, hogy a pajzs első mezeje ugyancsak háromszor vágott, míg a második negyedben háromszög alakban elhelyezett három egyszerű kereszt van, egy felül és kettő alul elosztásban.

A herceg gyűrűspecsétjén tehát az általa használt címer látható, melynek szimbolikájánál érdemes kicsit elidőzni. A címer első és negyedik negyedében lévő vágások – amint azt már többen is megállapították a szóban forgó pecsét kapcsán – minden bizonnyal az Árpádok sávjaira mennek vissza, s egyúttal a magyar hercegi cím viselésére utalnak. A második és negyedik negyedben kétségtelenül keresztetek láthatók és nem liliumok, noha ezek feltételezése mind a Károly Róbert, mind a Nagy Lajos és Kálmán herceg pecsétjein megjelenő Anjou-magyar (liliomos-vágásos) szimbolika³¹ alapján kézenfekvő lenne, a negyedelt címerpajzs ilyen jellegű értelmezése ráadásul a nápolyi trónigényt is kifejezhetné.³² Mindezek ellenére István címerében az Anjou-házra utaló lilium nem jelenik meg,³³ hacsak nem stilizált liliumokként fogjuk fel a kereszteteket. Ez azonban igen kevés valószínűséggel bír, mivel a heraldikában a liliumábrázolás egyértelmű.³⁴ Az Anjou jelkép hiánya magyarázható lenne úgy is, hogy a herceg nem tekintette magát a nápolyi trón aspiránsának, ezért csak az Árpádok szim-

²⁷ „Ennek átmérője 4 cm, rekonstruálható körirata: '+S[IGILLUM] MARGARETE DEI GRATIA SCLAVONIE CROATIE ET DALMATIE DUCISSE', melynek belső oldalán egy pontsor vonul körbe. [...] A kerekített oldalú háromszögletű pajzs negyedelt, első és negyedik mezeje háromszor vágott (az Árpádok sávjai), míg második és harmadik mezejében a bajor rutákat láthatjuk.” B. HALÁSZ 2007a. 71–72.

²⁸ B. HALÁSZ 2007a. 71.; B. Halász 207b. 103.

²⁹ DF 236 300. Kiadása: Str. IV. 43. (10. szám).

³⁰ A gyűrűspecséten és az erdélyi hercegi lovaspecséten is szereplő betűk típusa azonos, melyek megegyeznek a Drugeth Fülöp nádor lovaspecsétjén (1324) szereplőkkel is. Ez tovább erősíti azt a stílusbeli kapcsolatot, amit a hercegi és a nádori lovaspecsét képi ábrázolása kapcsán már Veszprémy László is megfogalmazott. VESZPRÉMY 2008. 124.

³¹ Összefoglalóan lásd erre KUBINYI 1982. 37–38.

³² SPEKNER 2002. 407.

³³ Ugyanez figyelhető meg a felesége, Bajor Margit címerén is, amely a hercegi címer párjának tekinthető. A negyedelt címerpajzs első és negyedik mezeje itt is háromszor vágott, a második és harmadik mezőben a bajor ruták láthatók. Margit címere a második, Hohenlohe Gerlachhal kötött házassága után annyiban változott, hogy a pajzs második és harmadik negyedébe kerültek a Hohenlohe család leopárdjai, az első negyedbe a bajor ruták, a negyedikben pedig az István címeréből ismert három vágás. PÖR 1897. 15.

³⁴ BERTÉNYI 1998. 36.

bólumait viselte. A lilimok azonban fellelhetők Károly Róbert törvénytelen fia, Kálmán herceg címerében is, aki nápolyi trónigényt nyilvánvalóan nem támaszthatott, a magyar-Anjou jelképeket az uralkodóházhoz való tartozás szemléltetésére használta. Az István címeréről hiányzó lilimok, és a rajta megjelenő keresztek jelentése tehát tisztázatlan.

Egyebekben István több – például első eredetiben ránk maradt, 1349. november 5-én³⁵ kelt – oklevéléről is egyértelműen megállapítható, hogy ezt a gyűrűspecstet helyezték rá. Ezeket 1349–1351 között állították ki. A következő évben keletkezett, gyűrűspecstettel megerősített oklevelek ilyen összehasonlításra már nem adnak lehetőséget, mert a rajtuk lévő nyomok csak az egykori pecsét alakjára és méretére engednek következtetni, így róluk annyi állapítható meg, hogy ebben az évben István gyűrűspecstétének alakja és mérete nem változott.³⁶ Noha 1353–1354-ből a hercegi oklevelek között nem találunk gyűrűspecstettel megerősített, minden bizonnyal keletkezett ilyen.

A hercegi gyűrűspecstet használati ideje 1349 elé is kitolódik, hiszen István oklevéladó tevékenysége már 1343-tól adatolható. Legkorábbi, csupán említésből ismert oklevele 1343. november 25. előtt,³⁷ az első teljes szövegében fennmaradt pedig 1349. október 17-én kelt.³⁸ Meghagyásokról lévén szó, valószínűleg ezek is gyűrűspecstettel voltak ellátva.

Azt a kérdést, hogy István esetében számolhatunk-e több *sigillum anulare* használatával, megfelelő adatok hiányában teljes bizonyossággal megválaszolni nem lehet, ezzel kapcsolatosan csak feltevéseket lehet megfogalmazni. István 1349–1352-ből fennmaradt, a pecsételés szempontjából több-kevesebb eredménnyel vizsgálható oklevelei alapján az állapítható meg, hogy 1349–1351-ben bizonyosan ugyanazt a *tipáriumot* használta, melynek alakján és méretén később sem változtatott, így valószínűleg mindvégig egyetlen gyűrűspecstet használt. Az ismertetett hercegi *sigillum anulare* megváltoztatása azért is indokolatlannak tűnik, mert az használóját váltakozó tisztségei közepette is teljes mértékben azonosítani tudta a rajta szereplő címer és felirat által.

Egyéb pecsétek

Anjou István gyűrűspecstéje és autentikus nagypecsétjének tekintett erdélyi hercegi lovaspecstéje mellett más *sigillum*okkal is rendelkezett, de ezek lenyomata nem maradt ránk.

Nagypecsétjei közül további kettőről számolhatunk be részletesebben. Konkrét értesüléseink arra vonatkozóan, hogy István autentikus pecsétet is használt, első horvát-szlavón-dalmát hercegsége idejéből, pontosabban 1350-ből származnak.³⁹ Ekkoriban használt nagype-

³⁵ DL 57326. Regesztája: EO. III. 212. (545. szám). Az oklevélen lévő maradványokon a körbefutó pontsor és az egykori pajzs helye lelhető fel.

³⁶ Teljes biztonsággal azonosítható: DL 4134. (1350. június 27); DL 91 417. (1350. augusztus 27.). Előbbin a vörös viasznyomat szélein letördezett állapotban maradt meg, ám közepén a lekopott képű pajzsalak és néhány betű is látható, utóbbi töredékein az egykori pajzsalak fölött lévő S, továbbá az IS és V betűk is felismerhetők. Ennél kisebb töredékek alapján, de egyértelműen azonosítható még a fent ismertetett gyűrűspecstettel a DL 90 347. (1350. április 29.), a DF 228 466. (1351. december 28.) és a DF 226 960. (1350. május 2.) számú okleveleken lévő. Értékelhetetlen töredékek maradtak meg a DF 273 803. (1350. június 27.), a DL 4165. (1350. augusztus 30.), a DF 228 465. (1352. január 16.), a DL 4276. (1352. április 24.), és a DL 83 266. (1352. augusztus 31.) a számon nyilvántartott pátensek pecsétjeiből, így ezekből lényegében csak a vörös viaszba nyomott sigillum körvonala és mérete állapítható meg. A DL 60 262 (1350. június 29.) számú oklevél átírásban maradt fenn, melynek keretoklevele megemlíti, hogy eredetije gyűrűspecstettel volt megerősítve.

³⁷ Nagymartoni Pál országbíró 1343. november 25-én a herceg halasztást elrendelő utasítására hivatkozva tesz későbbre egy pert (Pál országbíró oklevélét I. ANJOU-OKLT. XXVII. 789. szám), a következő évben pedig István herceg írásos kérésére és elrendelésére békebírságot enged el (az országbíró 1344. március 24-én kelt oklevélét I. ANJOU-OKLT. XXVIII. 272. szám alatt).

³⁸ A herceg ekkor kelt parancslevelének szövegét a szepesi káptalan 1349. október 21-én kelt jelentésében (DF 258 977) írta át.

³⁹ István első nagypecsétjének körvonala látható a B. Halász Éva által eredetiben vizsgált 1350. júl. 9-i oklevélen (DF 230 432), melynek hátlapjáról az OL adatbázisában nincs fénykép, illetve a herceg 1350. október 22-én kelt adománylevelén (DF 249 099). Valószínűleg ezt helyezhették 1350. április 19-én kiadott nyílt oklevelére,

csétjének átmérője B. Halász Éva mérése szerint 10 cm volt.⁴⁰ A herceg ezt a *sigillum*ot nemcsak rányomott, hanem függőpecsétként is alkalmazta, mely ebben a formájában kétoldalú volt. Ez derül ki 1350. október 10-én kelt adománylevelének⁴¹ corroboratiójából, amely szerint a herceg privilégiumát autentikus kettős függőpecsétjével erősítette meg (*presentes concessimus litteras privilegiales dupplicis et autentici sigilli nostri penditis munimine roboratas*). Mivel ez az oklevél csak későbbi, Mátyás király idejéből származó átirásból ismert, felmerülhet az elírás gyanúja,⁴² a másoló azonban nem tévedett. Mátyás király előtt ugyanis István hercegnek ez alkalommal három eredeti oklevélét is bemutatatták,⁴³ melyek különbözőképpen voltak megpecsételve. A felmutatott oklevelek közül az egyik Anjou István első, míg a másik kettő a második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idején keletkezett, így az átirást készítő személynek módja volt ezek összehasonlítására. Az eredeti oklevelek megtekintése során szembe is tűnt számára a pecsétek különbözősége, amit – szerencsénkire – fontosnak tartott feljegyezni. István herceg előtt fekvő, 1350. október 10-én kiállított privilégiumáról elmondja, hogy azzal az autentikus kettős függőpecséttel volt megerősítve, melyet István ezen országok (ti. egész Szlavónia, Horvátország és Dalmácia) hercegeként használt (*sub dupplici et autentico suo sigillo quo ut dux eorumdem regnorum utebat independenti*). Az István második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idejéből származó oklevelek egyikéről viszont – annak corroboratiós részével (*presentes concessimus litteras privilegiales penditis et autentici sigilli nostri munimine roboratas*) egybehangzóan – úgy nyilatkozik, hogy a herceg másik autentikus függőpecsétjével volt megerősítve (*alia alio autentico sigillo eiusdem Stephani ducis consignatas*), a másikáról pedig úgy, hogy hasonlóképpen a herceg autentikus pecsétjével látták el (*tertia siquidem similiter autentico sigillo eiusdem Stephani ducis independenti editas*). A legutóbbi oklevél nem volt függőpecsétes, mert tartalmának privilegiális formában történő megerősítését csak visszahozatala esetére ígérte István, aki tehát második horvát-szlavón-dalmát hercegi nagypecsétjét is ráhelyezte okleveleinek hátlapjára. Ez persze nem novum, hiszen már Kumorovitz Lajos Bernát munkásságából tudjuk, hogy a korszakban a hiteles nagypecsétet – vagy amennyiben az kétoldalú volt, annak előlapját – nyílt oklevelekre rányomva is használták,⁴⁴ viszont esetünkben ez az eljárás szerencsésnek mondható. Hiába maradt fenn ugyanis Anjou István második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idejéből kiemelkedő számú privilégium, valamennyinek elveszett a függőpecsétje. Így csak az egyetlen eredetiben ránk maradt, egykor rányomott nagypecséttel rendelkező pátenis alapján tudjuk, hogy a valaha ráillesztett *sigillum* mérete kb. 7 cm volt.⁴⁵ Ábrája és felirata továbbra sem is-

melynek eredetije már nincs meg, de kiadója szerint hátlapján nagyobb alakú pecsét nyomai voltak (AO V. 218. szám). A herceg 1350. április 7-i, szintén kiadásból ismert okleveléről – amelynek közzétéveje csak annyit árul el, hogy hátlapjára nyomott pecsét volt rajta – ugyancsak az oklevél tartalma alapján következtethetünk arra, hogy nagypecséttel volt megerősítve (lásd minderre SPEKNER 2002. 408. 32. jz.). Említi még István 1351. július 21-én kelt adománylevele (DL 91 451) is, amelyben erdélyi herceggént privilegiális formában megerősíti előző, horvát-szlavón-dalmát hercegsége idején autentikus nagypecsétje alatt kiadott pátenst (*litteras nostras patentes sigillo nostro autentico seu maiori consignatas nobis prius ducatus regnorum Sclavonie Croatie et Dalmatie tenentibus*). Ez az átirat oklevél 1350. május 17-én kelt.

⁴⁰ B. HALÁSZ 2007a 71.; B. HALÁSZ 2008. 36.

⁴¹ DL 45 129.

⁴² B. Halász Éva szerint István „Egy 1350 októberében kelt oklevele meglepő dolgot tartalmaz, ugyanis corroboratiós része szerint a herceg függő, *duplex*, azaz kétoldalú pecsétjével erősítették meg birtokadományról szóló levelét. Mivel a diploma nem eredetiben, hanem átiratban maradt ránk, és a későbbi herceg(nő) függőpecsétek minden esetben egyoldalúak voltak, joggal gondolhatunk itt arra, hogy a budai kancellárián dolgozó *notarius* véletlen tévedésével állunk szemben, aki az oklevél végére már elfelejtette, hogy nem királyi adománylevellel van dolga.” (B. HALÁSZ 2008. 36.) Spekner Enikő ugyanezen oklevél alapján azt mondja, hogy István első „szlavón hercegi nagyobb, autentikus pecsétjét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla a corroborációs rész alapján, amennyiben a 15. századi átirás azt híven közölte, hogy kétoldalú volt.” (SPEKNER 2002. 408.)

⁴³ Az oklevelek kelte: 1350. október 10., 1353. április 11. és 1353. május 29.

⁴⁴ KUMOROVITZ 1993. 70.

⁴⁵ DL 41 241. A corroboratióból tudjuk, hogy nagypecséttel (*sigilli nostri maioris*) volt megerősítve.

mert, az azonban elgondolkodtató, hogy a meglehetősen sok 1353–1354-ből származó, nagypecséttel ellátott privilégium megerősítő záradékai közül egy sem említi, hogy a rajta lévő függőpecsét kétoldalú lett volna.⁴⁶ Ez a nagypecsét tehát egyoldalú volt, s valószínűleg István korábbi nagypecsétjeihez hasonlóan lovaspecsét lehetett.

Azt, hogy István első horvát-szlavón-dalmát hercegi nagypecsétje is lovaspecsét volt, egy 1350. április 4-én kelt oklevél néhány évvel későbbi átírásából tudjuk meg.⁴⁷ Eszerint a herceg 1350-ben használt kettős függőpecsétje a következőképpen nézett ki: „*in superficie ... sigilli homo armatus in equo phallerato, gladio vibrata in galea. Litere circumferenciales premissa cruce sigillum domini Stephani dei gracia ducis, a tergo sigilli ... in medio clipeus cum quatuor pertracturis et crux, gemmata super clipeo. Litere circumferenciales totius Sclauonie, Croatie et Dalmatie.*” A leírás szerint tehát a kettős függőpecsét elülső oldalán ékes lovon ülő, kardot forgató fegyveres ember volt látható sisakban, a hátoldalon pedig díszített negyedelt pajzs és kereszt. Az előlap felirata SIGILLUM DOMINI STEPHANI DEI GRACIA DUCIS, a hátlapé TOTIUS SCLAVONIE CROATIE ET DALMATIE szavakból állt. Az átíró azt is közölte, hogy a pecsét kör alakú volt (*sigillum rotundum*), közönséges viaszból készült (*de cera communi*), és zöld selyemfonalon függött (*in filis sericeis viridi coloris*). Ebből az következik, hogy István első horvát-szlavón-dalmát hercegi nagypecsétje lényegében megegyezett a következő évben használt erdélyi hercegi lovaspecséttel, de felirata más volt. Mivel nincs elég részletes ismertetésünk, nem tudjuk, hogy az előlap pecsétmezeje díszített volt-e vagy sem, s azt sem tudjuk, hogy a hátlapon lévő kép pontosan hogyan nézett ki, de bizonyos, hogy a díszített negyedelt pajzsban István címerét kell keresnünk, vagyis a herceg első nagypecsétjének hátoldalára valamilyen formában a gyűrűspecstjén is látható négyelt címerpajzs ábráját helyezték.

Mivel Anjou István hercegi címváltozásai viszonylagos pontossággal megállapíthatók, nagypecsétjeinek használati ideje is könnyen meghatározható. Első horvát-szlavón-dalmát hercegi nagypecsétjét 1349 decembere és 1350 decembere,⁴⁸ erdélyi hercegi lovaspecsétjét 1350 decembere és 1351 decembere között,⁴⁹ második horvát-szlavón-dalmát hercegi pecsétjét pedig 1352 decemberétől vagy legkésőbb 1353 januárjától használhatta.⁵⁰ Anjou István

⁴⁶ Valamennyi *pendens et autenticum sigillum* formulát alkalmaz: DF 267 988. (1353. március 10.; átírása – DF 267 992. – *sigillo pendenti consignat*nak mondja), DL 45 129. – 1353. április 11. és május 23., DL 230 476. – 1353. május 23., DF 256 379. – 1353. május 28., DL 41 207. – 1353. június, DL 33 593. – 1353. június 3., DL 32 990. – 1353. november 27., DF 267 989. – 1353. december 8., DL 35 140. – 1354. február 20.

⁴⁷ DF 288 978.

⁴⁸ Spekner Enikő István első horvát-szlavón-dalmát hercegi tisztségének kezdetét Gönyői Tamás kőrösi ispánként történő feltűnéséhez (1349. december 8.) kötötte (SPEKNER 2002. 406.). Megállapításának helyességét alátámasztja, hogy István 1349. november 5-én még erdélyi hercegnek címezte magát (DL 57 326.), az általa kinevezett horvát-szlavón-dalmát bán első közgyűlését 1350. február 17-én tartotta (DF 251 997.), elődje, Szécsi Miklós utolsó báni oklevele 1349. június 11-én kelt (DL 38 793.), I. Lajos király 1349. évi utolsó, december 10-én kiadott privilégiumának méltóságsorában pedig csak Domokos macsói bán neve szerepel (DL 4099.). Tekintve, hogy a kőrösi ispánokat a szlavón bán nevezte ki (ZSOLDOS 2001. 279.), ez egyúttal azt is jelzi, hogy Ugali Pál horvát-szlavón báni méltóságát már 1349 decemberében betöltötte, illetve a terület egy kézbe adása már ekkor megtörtént. Az 1351. évet megelőzően a herceg utolsó, horvát-szlavón-dalmát hercegeként kiállított oklevele ismereteink szerint 1350. október 22-én kelt (DF 249 099), ezután még I. Lajos király 1350. okt. 30-án kiadott privilégiuma (DL 4151.) említi őt e pozícióban. A herceg újabb tisztségének időhatárait lásd a következő jegyzetet.

⁴⁹ Körvonalra látható már erdélyi hercegeként 1350. december 28-án kiadott oklevelének (DL 236 301.) hátlapján, 1351. december 28-án pedig már szepesi és sárosi hercegnek titulálja magát (DF 228 465).

⁵⁰ A herceg címváltozását ebben az időszakban ennél pontosabban nem lehet meghatározni. 1351. december 28. (DF 228 465.) és 1352. december 8. (DL 83 267.) között Anjou Istvánnal az oklevelekben szepesi és sárosi hercegeként találkozunk. Második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idejéből származó első ránk maradt oklevelét csak 1353. március 10-ről (DF 267 988.) ismerjük. Lackfi István vicebánja, Mihály fia: Péter utolsó oklevelét 1353. január 13-án bocsátotta ki (DL 35 202.), a következő bán István elrendelésére pedig csak 1353. május 7-én tartotta meg a szlavóniai közgyűlést (DL 230 242.). A fentieknél pontosabb adatot nem tudunk nyerni sem az érintett területek káptalani jelentéseiből, sem a herceggel közvetlenül vagy közvetetten együtt

valószínűleg szepesi és sárosi hercegsége idején is rendelkezett nagypecséttel, erről azonban semmit nem tudunk.

Igen kevés ismeretünk van a herceg titkospecsétjéről is, amelyet első alkalommal 1351. október 18-án kelt oklevelének *corroboratio*ja említ (*sigillum secretum*),⁵¹ majd legközelebb egy 1352. évből származó diploma megerősítő záradéka (*sigillum secretum*).⁵² Mindössze két további, István második horvát-szlavón-dalmát hercegsége idejéből való, eredetileg függőpecséttel ellátott oklevélben olvashatjuk azt, hogy titkospecséttel (*sigilli secretiori* [!]) hitelesítették őket.⁵³ Mivel a herceg egy további, *corroboratio*t nem tartalmazó pátensének hátlapján egykor vörös viaszba nyomott, 5,5 cm nagyságú kerek pecsét körvonalai láthatók, benne feltehetően ekkor használt titkospecsétjét sejtethjük.⁵⁴ Mivel e pecsétnek még csak töredékei sem ismertek, képe nem rekonstruálható.⁵⁵ További adatok híján lehetetlen megállapítani, hogy a herceg az évek során cserélte-e titkospecsétjét, s az is, hogy datálható-e a *sigillum secretum* használata 1351. elé. Kérdéseket vet fel az 1351–1352-ben használt titkos pecsét (*sigillum secretum*) formulának a későbbiekben következetesen előforduló titkosabb pecsét (*sigillum secretiorum*) kifejezésre történő felcserélése is.

E pecsétek szerepének és ezzel együtt az István személyéhez kötődő kancelláriák működésének részletes elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges a hercegi jogkör, s különösen a hercegi bíráskodás szélesebb körű, eddig el nem végzett vizsgálata, melyek további tanulmányok tárgyát képezik.

mozgó személyekre vonatkozó információk alapján. Nincsen segítségünkre az István okleveleiben rendre feltűnő kiegészítő évjelölés sem. 1351-ből és 1353–1354-ből származó privilégiumainak dátumsora elméletileg megengedné a hercegi évek számításának tényleges tisztségviseléshez történő igazítását. Anjou István 1351. március 27-én kibocsátott oklevelében (DL 4153. a keltezésre vonatkozóan I. EO. III. 229. 593. szám) erdélyi hercegsége évét *ducatus autem nostri anno primo* formában adja meg. Ebbéli tisztségében azonban már 1350. dec. 28-án bocsátott ki oklevelet (DF 236 300. és DF 236 301.), legutóbb pedig 1351. október 18-án keltezett e cím alatt (DF 286 543 – I. még ehhez a DF 286 637 és a Df. 286 670 számú okleveleket, illetve azok regesztáit EO. III. 618. és 660. számok alatt az ott található megjegyzéssel együtt). 1351. december 28. (DF 228 465.) és 1352. december 8. (DL 83 267.) között szepesi és sárosi herceggént találkozunk vele, ekkor *annus ducatus* nem használ, illetve nem maradt ránk ebből az időszakból privilégiuma, amelyben használhatta volna. Az 1351. évet követően *annus ducatus*-szal történő évmegjelölést először 1353. április 11-én kelt privilégiumában (DL 45 129. és DL 91 451.) láthatunk újra (*ducatus autem nostri anno primo*). Ezután gyakorlata folyamatos (DF 256 379., DL 33 598., DF 267 989., DL 230 476., DL 41 207., DF 230 097., DL 32 900., DL 35 874.). Legutóbb 1353. november 27-én (DL 32 990. és DL 35 874.) jelöli horvát-szlavón-dalmát hercegsége első évét, 1354. február 20-án (DL 35 140.) pedig már *ducatus autem nostri anno secundo*-t ír. Mindezek alapján tehát megengedhető lenne az *annus ducatus* valódi *cyclusként* számítása, ám ennek első alkalmazása rögtön ellent mond. A legkorábbi *annus ducatus* István 1350. okt. 10-én kiadott privilégiumában tűnik fel (DL 45 129.). Ekkor horvát-szlavón-dalmát hercegségének első évét számította, s mivel 1349 novemberében még erdélyi hercegnek mondta magát, a hercegi évek számításának kezdőnapja ebben az esetben nem eshetett egybe tisztségviselésének első napjával.

⁵¹ DF 286 543. István az oklevelet erdélyi herceggént szignálja.

⁵² 1352. május 17. (DF 212 854.).

⁵³ DL 94 423. (1354. április 7.) és DL 94 424. (1354. július 13.)

⁵⁴ B. HALÁSZ 2008. 25., 36–37.

⁵⁵ Vö. a 27. és 28. számú lábjegyzetekkel.

BIBLIOGRÁFIA

- ANJOU-OKLT. XXVII. *Anjou-kori oklevéltár XXVII. (1343)* Szerk.: PITI Ferenc. Budapest–Szeged, 2007.
- ANJOU-OKLT. XXVIII. *Anjou-kori oklevéltár XXVIII. (1344)* Szerk.: PITI Ferenc. Budapest–Szeged, 2010.
- AO *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Szerk.: NAGY Imre–TASNÁDI NAGY Gyula. Budapest, 1878–1920.
- B. HALÁSZ 2005. [B.] HALÁSZ Éva: Anjou István hercegsége (1332–1354). *Fons* XII. (2005) 1. 29–69.
- B. HALÁSZ 2007a B. HALÁSZ Éva: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétek a zág-rábi levéltárban. *Turul* 80. (2007) 3. 69–83.
- B. HALÁSZ 2007b B. HALÁSZ Éva: Bajor Margit hercegnő oklevéladási tevékenysége és ok-mánytára. *Fons* XIV. (2007) 1. 97–118.
- B. HALÁSZ 2008. [B.] HALÁSZ Éva: *A szlavón hercegek és bánok 14. századi oklevéladó tevé-kenysége (1323–1381)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2008.
- BALOGH 1934. BALOGH Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok*. (Erdélyi tudomá-nyos füzetek 71.) Cluj-Kolozsvár, 1934. 16–21.
- BÁNDI 1982. BÁNDI Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása 1982. szept. 22-től. *Levéltári Közlemények*, 53. (1982) 165–199.
- BERTÉNYI 1998. BERTÉNYI Iván: *Új magyar cimertan*. Budapest, 1998.
- DERCSÉNYI 1990. DERCSÉNYI Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest, 1990.
- EO. III. JAKÓ Zsigmond–HEGYI Géza–W. KOVÁCS András: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történelméhez. III.* Buda-pest, 2008.
- HÁZI 1921. HÁZI Jenő: *Sopron szabad királyi város története. I. J. Oklevelek 1162–1406*. Sopron, 1921.
- KRISTÓ 1988. KRISTÓ Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.
- KRISTÓ 2005. KRISTÓ Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20. (2005) 1. 14–28.
- KUBINYI 1982. KUBINYI András: Udvari pecséthasználat az Anjou-korban. In: *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382*. Katalógus. Szerk.: MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Livia. Budapest, 1982. 137–139.
- KUMOROVITZ 1993. KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, 1993.
- MAROSI 1982. MAROSI Ernő: A 14. századi királyi pecsétek művészettörténeti jelentőségé-hez. In: *A művészet I. Lajos király korában*. Szerk.: MAROSI Ernő–TÓTH Me-linda–VARGA Livia. Budapest, 1982. 139–141.
- MAROSI–TÓTH–VARGA 1982. *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382*. Katalógus. Szerk.: MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Livia. Budapest, 1982.
- NYÁRY 1886. NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala*. Budapest, 1886.
- Pecsétmutató 1889. [Csánki Dezső]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztá-lyán őrzött pecsétek mutatója. Tizenkét fénynyomatú táblával. Budapest, 1889.
- PÓR 1892. PÓR Antal: *Nagy Lajos*. Budapest, 1892.
- PÓR 1895. PÓR Antal: *Az Anjouk kora*. (A magyar nemzet története III.) Budapest, 1895.
- PÓR 1897. PÓR Antal: Margit bajor hercegnőnek, István magyar herceg, Nagy-Lajos király öccse egykori feleségének pecsétje. *Turul* 15. (1897) 13–15.
- PRAY 1805. Sintagma historicvm de sigillis regvm, reginarvm Hvngariae pluribusqve aliis avtire Georgio Pray. Budae, 1805.
- SPEKNER 2002. SPEKNER Enikő: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdésé-hez. In: *Budapest Régiségei XXXV*. Budapest, 2002. 403–425.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II.* Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini, 1938. (Reprint: Budapest, 1999.)
- Str. IV. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV. (1350–1358)*. Ad edendum preparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini, 1999.

- SUNKÓ 2006. Pecsétgyűjtemény V szekció. Repertórium. Összeállította: Sunkó Attila. (MOL segédletei 23.) Budapest, 2006.
- VESZPRÉMY 2008. VESZPRÉMY László: Lovaspecsétek Magyarországon. In: Uő: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok* Budapest, 2008. 119–126.
- ZSOLDOS 2001. ZSOLDOS Attila: Egész Szlavónia bánja. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: NEUMANN Tibor. *Analecta Mediaevalia* I. Budapest–Piliscsaba, 2001. 269–281.

TEISZLER, ÉVA

The Seals of Prince Stephan of Anjou

Stephan of Anjou was the youngest son of the Hungarian king, Charles I. This study reviews those seals which were used by him. There are only two seals which imprints are known, but – from different sources – we are also apprised of the existence of other seals. The author of this study summarizes the information about the prince's seals, and discusses the usage of these seals in chronological order.